Г. О. Прунцева,
к. е. н., докторант, ННЦ "Інститут аграрної економіки",
керівник ГО "Інституціональні реформи"
ORCID ID: 0000-0001-5703-201X

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.6.151

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

G. Pruntseva,
PhD in Economics, postgraduate student, National Scientific Center
"Institute of Agrarian Economics", Ukraine, head PO "Institutional reforms"

THE METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR THE ASSESSMENT OF FOOD SECURITY SYSTEM

Статтю присвячено аналізу існуючих методологічних засад оцінки забезпечення системи продовольчої безпеки країни. Досліджено сучасні підходи до оцінки забезпечення продовольчої безпеки країни та запропоновано механізм оцінки продовольчого забезпечення населення країни. Встановлено, що ефективна оцінка стану продовольчої безпеки населення є важливою складовою розвитку аграрної сфери економіки, а сучасні тенденції ринкового механізму та економічної теорії визначають наявність нових підходів до оцінки рівня продовольчої безпеки населення, серед яких можна виділити фізико-економічну методологію та економічний розвиток на духовних принципах. Встановлено, що сучасна економічна політика не звертає уваги на обмежені можливості навколишнього середовища. На підставі сучасних методів оцінки продовольчої безпеки розроблено механізм оцінки продовольчої безпеки населення, серед основних елементів якого ми виділяємо ідентифікацію потреби населення в обсягах продовольчого забезпечення, оцінку добової енергетичної цінності раціону людини, оцінку отримання населенням країни життєво-необхідних за хімічним складом продуктів харчування, оцінку стану виробництва життєво-необхідних продуктів харчування на внутрішньому ринку, аналіз світового ринку та пропозиції експортерів тощо

The article is devoted to the analysis of the existing methodological frameworks of the food security system. We studied modern approaches to the assessment of food security and developed a mechanism to evaluate the food security system. It is established that effective assessment of food security is an important component of agricultural development, and current trends of market mechanisms and economic theory determine the existence of new approaches to assessing food security, among which are physical economy methodology and economic development on spiritual principles. We have determined that the method of physical economy is an important component of the mechanism for assessing the food security system and building an effective mechanism for food security, as it takes into account natural processes, human impact on the environment and the importance of environmental standards. The integration of the economy with the environment should be the subject of macroeconomic evaluation and part of the evaluation of the food security mechanism. And the methodology of economic development on spiritual principles should be taken into account in assessing the food security system, as it emphasizes the importance of the social component in building economic processes, the need to comply with social standards and moral norms in developing social protection programs for the most vulnerable. We assume that the main indicators of the food security of the population are the availability of food throughout the country and a sufficient level of income, which should ensure the purchase of essential food and create a mechanism to prevent the production, sale and consumption of substandard foods that can cause harm to the health of citizens.

It is established that modern economic policy does not pay attention to the limited possibilities of the environment. Based on modern methods of assessing the food security system, we identify the needs of the

population in food supply, assess the daily energy value of the human diet, assess the chemical foodstuffs, assessment of the state of production of vital foodstuffs on the domestic market, analysis of the world market and proposals of exporters on vital foodstuffs, etc.

Ключові слова: продовольча безпека, методологія, економічна теорія, продовольче забезпечення.
Key words: food security, evaluation methods, methodology, economic theory, affordability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність функціонування системи продовольчої безпеки країни є визначальною передумовою сталого розвитку країни та подальшої життєдіяльності суспільства. Сучасні тенденції функціонування ринкового механізму та розвитку економічної теорії обумовлюють наявність нових підходів до оцінки рівня забезпеченості продовольчими запасами населення країни. Виокремлення інструментального апарату та пошук напрямів найефективнішого оцінювання стану продовольчої безпеки зумовлює актуалізацію даної тематики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам визначення методології оцінки продовольчої безпеки країни присвячували свої праці П. Саблук, І. Федулова, С. Бекенов, О. Богданович, О. Вілонетова, О. Бойчук, Н. Данік, З. Ільїна, Н. Клима, А. Пісоцький, В. Руликівський, Х. Цвайг, А. Тіхонова та інші видатні українські вчені. Однак розвиток ринкових відносин та поява нових економічних процесів та інструментів забезпечення продовольчої безпеки обумовлюють необхідність запровадження нових підходів до оцінки стану продовольчої безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз методологічних засад забезпечення продовольчої безпеки в контексті сучасних методологічних підходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Серед сучасних методологічних підходів до оцінки забезпечення продовольчої безпеки країни можна виокремити фізико-економічну методологію А. Гринівой та розвиток економіки на духовних засадах Х. Цвайга. А. Гринів вважає, що обумовлення взаємозв'язку економіки із природним середовищем через постійні потоки енергії, живої речовини і біоінформації, що циркулює у біосфері, складає основну проблему сьогодення сучасної теоретичної економіки. Ринок погано відчуває погіршення стану навколишнього середовища і майже не реагує на зміни у природному середовищі, що відмічалось на Всесвітньому самміті "Rio + 20", який відбувся у Бразилії. Тому актуальним питанням є зміни безпосередньо об'єкту дослідження економічної науки від економічної системи до природно-господарської, яка залежить від детермінант фізики простору біосфери. У цьому контексті необхідно запровадити якісно новий методологічний підхід, який би засновувався на системно-функціональному аналізі та оцінці корисності не тільки економічних, але й екологічних благ (послуг) для суспільства та економіки. Сучасна економічна політика і Бретон — Вудська система, що була заснована Дж. Кейнсом, не звертає уваги на обмежені можливості навколишнього середовища, що формує ресурсопотоки для економіки. Поеднання економіки з навколишнім середовищем повинні стати об'єктом макроекономічної оцінки [3]. Така методологія має бути важливою складовою механізму оцінки системи продовольчої безпеки та побудови ефективного механізму продовольчого забезпечення населення, оскільки враховує природні процеси, вплив людини на природне середовище і важливість дотримання екологічних норм.

Х. Цвайг вважає, що головними критеріями оцінки ефективності процесу матеріального виробництва та за-

безпечення продовольчої безпеки населення повинні бути критерії духовного розвитку людини, збереження довкілля і створення усім людям достойних умов життя, демократизація і гуманізація суспільства. Такі показники, як прибуток, собівартість, рентабельність, повинні використовуватись як допоміжні, виконувати підпорядковану роль. Економіка повинна бути підпорядкована вирішенню основних завдань людської цивілізації — духовному вдосконаленню і побудові суспільства, яке б функціонувало на основі дотримання Божих заповідей. Це означає, що економіка як невід'ємна складова суспільства також повинна розвиватись на духовних засадах. Її основними завданнями мають бути оптимізація матеріальної діяльності людини, забезпечення кожній людині гідних умов життя, збереження довкілля, оптимізація структури виробництва. Духовне вдосконалення людини, зміна економічних цінностей та пріоритетів — це грандіозні за своїми масштабами завдання, яких у своїй історії людство це не вирішувало. Але без їх розв'язання у найближчій перспективі людство не зможе існувати як біологічний вид [9]. Концепцію щодо введення релігійної методології у обіг оцінки економічних явищ також підтримує Н. Мойсеев, який зазначає, що економіка повинна зайняти в суспільстві те належне їй місце, яке передбачено їй природою: підтримувати існування людства, а не визначати мотиви його дій та його історію. А. Гринів також погоджується із методологічним підходом щодо необхідності оцінки стану продовольчої безпеки із врахуванням релігійного аспекту і вважає, що широкого розповсюдження сьогодні набула теорія, згідно з якою у сучасних економічних вченнях головне місце займають цінності основного суб'єкта економічної науки — споживача, а не духовно-християнське життєво зберігаючи цінності всесвіту [1]. Така методологія є важливою і має бути врахована під час оцінки системи продовольчої безпеки, оскільки підкреслює важливість соціальної складової при побудові економічних процесів, необхідність дотримання соціальних стандартів і моральних норм при розробці програм соціального захисту найбільш незахищених верств населення.

Щодо показників оцінки системи продовольчої безпеки, то на сьогодні стан продовольчого забезпечення населення оцінюється широким спектром показників. Якщо на початковому рівні це були показники оцінки середньоосібних доходів населення, перехідних залишків продовольчого зерна (спочатку на рівні 20%, а потім 16% від загального річного споживання), то тепер критерії розширились та стали більш складними. До сучасних критеріїв оцінки продовольчої безпеки відносяться наступні показники: частка витрат на продовольство у загальних витратах окремої групи населення, територіальна доступність продуктів (що вимірюється шляхом порівняння роздрібних цін на однакові товари у різних регіонах країни), рівень "зручності" продовольства (частка у споживанні сучасних продуктів, які знижують втрати та економлять час роботи у домашньому господарстві), ступінь "натуральності" до високого рівня якості продуктів, вплив якості продуктів на стан здоров'я, у тому числі продуктів отриманих за допомогою методів геної інженерії та біотехнологій [3]. Відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, ухваленої Постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки" (у редакції від 21.10.2011

р.), оцінка сучасного стану продовольчої безпеки в Україні проводиться за такими індикаторами: добова енергетична цінність раціону людини, достатність споживання окремого продукту і запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність харчових продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом. При цьому індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховують за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди й виноград; цукор; олія; м'ясо та м'ясопродукти; молоко, молокопродукти; риба, рибопродукти; яйця [4, с. 42].

У загальному виді оцінка стану продовольчої безпеки населення, на думку О. Богдановича, визначається наступними чинниками: наявністю продуктів харчування на всій території країни у кожний період часу та у необхідному асортименті (при оцінці фізичної доступності продовольства); рівнем доходів населення в залежності від соціального статусу та місця життя громадянина, який дозволяє придбавати продукти харчування, виходячи із мінімального рівня споживання (при оцінці економічної доступності продовольства); рівнем забезпечення запобігання виробництва, реалізації та споживання неякісних харчових продуктів, здатних нанести шкоду здоров'ю населення (при оцінці продовольчої безпеки для споживачів) [2]. Ми підтримуємо позицію О. Богдановича і вважаємо, що основними показниками стану продовольчої безпеки населення країни є наявність продуктів харчування на всій території країни у кожний період часу та у необхідному асортименті, достатній рівень доходів населення, що має забезпечити придбання життєво-необхідних продуктів харчування та створення механізму із запобігання виробництва, реалізації та споживання неякісних харчових продуктів, здатних нанести шкоду здоров'ю населення.

О. Кондра вважає, що "індикатори продовольчої безпеки" доцільно визначати не як "характеристику", а як "показники" рівня та структури споживання населенням основних харчових продуктів, їх економічної доступності, ємності внутрішнього ринку продовольства, достатності державних продовольчих ресурсів і продовольчої незалежності, якості та безпеки продовольства, рівня розвитку аграрного сектора економіки. На думку О. Кондра, для оцінювання стану продовольчої безпеки можна використовувати чотири основних індикатори, а саме: забезпечення раціону людини основними видами продуктів, економічна доступність продуктів, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом [6, с. 79]. А. Рудич зазначає, що найбільш інформативним та узагальнювальним показником стану продовольчої безпеки виступають обсяги та структура споживання базових продуктів харчування. Показниками другого рівня ієрархії визначено індикатори фізичної та економічної доступності продовольства. Індикатором фізичної доступності продовольства можуть виступати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, індикатором економічної доступності продовольства — доходи населення [7, с. 77].

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) (англ. Food and Agriculture Organization, FAO), розробляючи стратегічні і тактичні підходи до вирішення продовольчої проблеми, використовує спеціальну методичну базу, що включає індикатори оцінки продовольчої безпеки, суть яких полягає в наступному: відношення світових запасів зерна до світового споживання дозволяє визначити рівні продовольчої безпеки і гарантії на випадок надзвичайних обставин (норматив — 17%, тобто запаси зерна повинні відповідати обсягам, необхідним на 60 днів споживання); відношення пропозиції експортерів до загальної потреби в зерні; перехідні запаси зерна (всього) і за видами продовольства, кормовим цілям в країнах-експортерах

у відсотках до внутрішнього споживання; тенденції виробництва зерна (щорічний приріст відсотках за останнє десятиріччя і до попереднього року); зміни у виробництві зерна в країнах, що розвиваються, тобто імпортерах; середньорічні експортні ціни за видами зерна [8, с. 60]. Зазначені стратегічні і тактичні підходи до вирішення продовольчої проблеми, визначені ФАО, мають бути основою при розробці заходів із забезпечення продовольчої безпеки країни.

Для оцінки стану і меж продовольчої безпеки на державному і внутрішньодержавному рівнях найбільш ефективні підходи, на нашу думку, викладені в монографії О. Гойчук "Продовольча безпека". О. Гойчук розробила систему базових індикаторів продовольчої безпеки. Ця система дозволяє при мінімальній кількості показників оцінити рівень продовольчої безпеки з точки зору самозабезпечення, незалежності, доступності, збалансованості і якості харчування. Основними показниками (індикаторами) в цій системі є наступні: індекс виробництва продукту (J^p), що дорівнює відношенню виробленого продукту в розрахунку на душу населення (m^a) до фізіологічної норми (m^o) його споживання; індекс споживання продукту (J^{ci}), що дорівнює відношенню спожитого продукту в розрахунку на душу населення (m^c) до фізіологічної норми (m^o) його споживання; інтегральний індекс виробництва (J^b_{Σ}) N базових продуктів; інтегральний індекс споживання (J^c_{Σ}) N базових продуктів; інтегральний індекс енергетичної цінності (J^e_{Σ}) N базових продуктів; інтегральний індекс споживної цінності (J^n_{Σ}) N базових продуктів; коефіцієнт дефіциту калорій в раціоні харчування; імпорт по кожному базовому продукту (m^i) в розрахунку на душу населення; індекс імпорту базового продукту (J^i), що дорівнює частці імпорту продукту і фізіологічній нормі його споживання (m^o); інтегральний індекс імпорту (J^i_{Σ}) N базових продуктів тощо. Найвищий ступінь безпеки досягається за умови, коли весь комплекс показників знаходиться в допустимих межах своїх порогових значень, а порогові значення кожного з показників досягаються не на шкоду іншим [9, с. 114].

На основі проведеного аналізу основних методичних та методологічних підходів до оцінки стану продовольчої безпеки нами розроблений механізм із оцінки продовольчого забезпечення населення. Такий механізм складається із наступних складових оцінки стану продовольчого забезпечення населення країни: оцінка добової енергетичної цінності раціону людини, оцінка отримання населенням країни продуктів харчування з необхідною для життя енергетичною цінністю, економічна доступність продуктів харчування з необхідною для життя енергетичною цінністю, оцінка отримання населенням країни життєво-необхідних за хімічним складом продуктів харчування, економічна доступність продуктів харчування з необхідною для життя споживною цінністю, фізична (територіальна) доступність життєво-необхідних продуктів харчування, оцінка стану виробництва життєво-необхідних продуктів харчування на внутрішньому ринку, аналіз світового ринку та пропозиції експортерів щодо життєво-необхідних продуктів харчування. Наочне відображення основних складових зазначеного механізму представлено на рисунку 1.

Зазначені вище заходи дозволять здійснити ефективну оцінку стану продовольчого забезпечення населення країни та розробити ефективні програми з мінімізації впливу негативних факторів на продовольче забезпечення населення.

ВИСНОВКИ

Для організації ефективного процесу продовольчого забезпечення країни необхідно застосовувати сучасні методологічні підходи до оцінки рівня забезпечення продовольчої безпеки країни, серед яких ми виділяємо фізико-економічну методологію, яка має базуватись на базових законах фізичних процесів, та розвиток еконо-

міки на духовних засадах, що має враховувати принципи етики, соціально-відповідального та екологічного споживання. На основі актуальних для вітчизняної економіки методик оцінки рівня продовольчої безпеки запропоновано механізм оцінки продовольчого забезпечення населення країни, серед основних елементів якого ми виділяємо ідентифікацію потреби населення в обсягах продовольчого забезпечення, оцінку добової енергетичної цінності раціону людини, оцінку отримання населенням країни життєво-необхідних за хімічним складом продуктів харчування, оцінку стану виробництва життєво-необхідних продуктів харчування на внутрішньому ринку, аналіз світового ринку та пропозиції експортерів щодо життєво-необхідних продуктів харчування тощо.

Література:

1. Грінів Л.С. Фізико-економічна методологія в системі новітньої економічної науки: проблеми та перспективи / Л.С. Грінів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1005/1/Organic_2014_19-27.pdf (доступ 30.04.2019).
2. Цвайг Х.І. Методологічні засади оцінки рівня продовольчої безпеки / Х.І. Цвайг / Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення / керівник авт. кол. проф. Р.І. Тринько. — Львів: ЛьвДУВС, 2011. — 304 с.
3. Федуллова І.В., Тіхонова А.С. Продовольча безпека: сутність, стан та особливості забезпечення: монографія / керівник авт. кол. проф. І.В. Федуллова. — К.: Кондор — Видавництво, 2013. — 468 с.
4. Бабич М.М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: тенденції розвитку / М.М. Бабич // Економіка АПК. — 2018. — № 5. — С. 41—50.
5. Богданович О.А. Актуальні питання продовольчої безпеки / О.А. Богданович // Вісник ХНТУСГ. — 2012. — Вип. 127. — С. 53—60.
6. Кондра О.Р. Оцінювання стану продовольчої безпеки регіону / О.Р. Кондра // Регіональна економіка. — 2014. — № 4. — С. 78—86.
7. Рудич А.І. Оцінка динаміки та тенденції показників продовольчої безпеки регіонів України / А.І. Рудич // Економічний аналіз. — 2017. — Т. 27 (4). — С. 75—82.
8. Береговий В.К. Формування зовнішньоекономічної безпеки України при інтеграції в світове господарство / В.К. Береговий // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка. — 2010. — Вип. 8. — С. 55—73.
9. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія. — Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.
10. Ільїна З.М. Система продовольственої безпеки: закономірності формування та фактори розвитку / З.М. Ільїна і др.; под ред. З.М. Ільїної. — Мінськ: Ін-т економіки НАН Біларусі, 2007. — 112 с.
11. Саблук П.Т. Науково-методологічне забезпечення розвитку аграрної та соціальної політики // Вісник аграрної науки. — 2006. — № 3—4. — С. 177—180.

References:

1. Griniv, L.S. (2014), "Physico-economic methodology in the system of modern economics: problems and prospects", available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1005/1/Organic_2014_19-27.pdf (Accessed 30 April 2019)
2. Czvajg, X.I. (2011), "Methodological principles for assessing the level of food security", *Prodovolcha bezpeka krayiny: stan ta perspektyvy zmichennya* [Food security of the country: state and prospects of strengthening], LvDUVS, Lviv, Ukraine.

Рис. 1. Механізм оцінки продовольчого забезпечення населення України

Джерело: авторські розробки на основі даних [1—11].

3. Fedulova, I.V., Tikhonova, A.S. (2013), *Prodovolcha bezpeka: sutnist, stan ta osoblyvosti zabezpechennya: monografiya* [Food security: essence, condition and features of provision: monograph], Kondor — Vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine.
4. Babych, M. M. (2018), "Food security indicators in Ukraine: development trends", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 41—50.
5. Bogdanovych, O. A. (2012), "Actual issues of food security", *Visnyk XNTUSG*, vol. 127, pp. 53—60.
6. Kondra, O. R. (2014), "Assessment of region's food security", *Regionalna ekonomika*, vol. 4, pp. 78—86.
7. Rudych, A. I. (2017), "Assessment of the dynamics and trends of food security indicators of the Ukraine's regions", *Ekonomichnyy analiz*, vol. 27 (4), pp. 75—82.
8. Beregoviy, V. K. (2010), "Formation of Ukraine's foreign economic security during integration into the world economy", *Naukovy visnyk Akademiyi munitsypalnogo upravlinnya. Seriya: Ekonomika*, vol. 8, pp. 55—73.
9. Gojchuk, O.I. (2004), *Prodovolcha bezpeka: monografiya* [Food security: monograph], Polissya, Zhytomyr, Ukraine.
10. Ilyina, Z.M. (2007), *Systema prodovolstvennoy bezopasnosti: zakonornosti formirovaniya y faktori razvytiya* [Food Security System: Patterns and Development Factors], In-t ekonomiky NAN Belarusy, Mynsk, Belarus
11. Sabluk, P.T. (2006), "Scientific and methodological support for the development of agricultural and social policy", *Visnyk agrarnoyi nauky*, vol. 3—4, pp. 177—180.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2020 р.